

Katsauksia

Johanna Ilmakunnas – Marko Hakanen –
Anu Lahtinen – Alex Snellman

Aatelin tutkimus Suomessa

Miten aatelin historiaa Suomessa on tutkittu ja esitetty? Kirjoittajat taustoittavat teemanumeron artikkeleita ja tarjoavat katsauksen aatelin historiaan ja aatelin tutkimukseen Suomen alueella ennen ja nykyään. Maantieteelliset ja valtiolliset rajat tarjoavat suuntaviivoja, mutta eivät rajoita esiin nostettavaa tutkimusta. Katsaus tutkimustilanteeseen liittyy laajempaan hankkeeseen, jonka tavoite on luoda tieteellinen yleisesitys aatelin historiasta Suomessa.

Suomessa nationalistisen historiankirjoituksen sankari on ollut vapaa suomalainen talonpoika. Tähän paradigmaan on ollut vaikea sovittaa aatelisia ja aatelin tai muiden eliittien tutkimusta, lukuunottamatta Klaus Flemingin tai Göran Magnus Sprengtportenin kaltaisia ”poikkeushenkilöitä”, jotka on toisinaan tulkittu ”Suomen asian” varhaisiksi puolustajiksi. 2010-luvulla aatelin ja muiden eliittien tutkiminen on kuitenkin ollut jo joitakin vuosikymmeniä nousussa. Tähän suuntaukseen liittyy *Historiallisen Aikakauskirjan* aateli-teemanumero, tutkimuskatsauksemme ja 2011 käynnistetty hanke, jossa kirjoitetaan uusimpaan tutkimukseen perustuva yleisesitys otsikolla *Aatelin historia Suomessa*. Teos ilmestyy, kun Suomen Ri-

tarihuoneen perustamisesta tulee kuluneeksi kaksisataa vuotta.

Aateli on aina muodostanut häviävän pienen osuuden väestöstä. Se on kuitenkin ollut säätyinä niin voimakas ja vaikutusvaltainen, että se on vaikuttanut merkittävästi, usein ratkaisevasti, yhteiskunnalliseen kehitykseen. Sen toiminta ja toiminnan seuraukset ovat ulottuneet yhteiskunnan eri osa-alueille ja muiden yhteiskuntaryhmien elämään: hallintoon ja poliittiseen kulttuuriin, taloudelliseen ja sosiaaliseen elämään sekä tieteisiin ja taiteisiin. Tämän vuoksi aatelin historia tukee myös muiden yhteiskuntaryhmien ja elämänalueiden tutkimusta.

Aateli on luonteeltaan kosmopoliittinen maantieteellisiä ja nationalistisia rajoja ylittävä ryhmä. Siksi on ollut haastavaa rajata katsauksemme kuuluvaa tutkimusta. Varhaisimpien vuosisatojen osalta on vaikeaa määritellä edes aatelia, sillä sääty muodostui vähitellen keskiajalla. Aateliin kuului yhtäältä vanhoja ylimyssukuja, toisaalta asepalveluksella verovapauden saanutta rälssiä. Tulkinnat oikeuksien periytymisestä mies- ja naislinjassa vaihtelivat. Aateli-sana vakiintui käyttöön 1500-luvun jälkipuoliskolla, kun Juhana III vahvisti säätyprivilegiot ja niiden periytyvyyden. Suomen alueeseen tavalla tai toisella liittyvä aateli on pyrkinyt toisinaan toimimaan ryhmänä tai osoittanut tiettyjä alueellisen identiteetin merkkejä; 1500-luvun loppulakin tietyissä yhteyksissä puhuttiin erikseen ”Suomen aatelista”. Vuoden 1626 ritarihuonejärjestys institutionalisoi aatelissäädyn, minkä

vuoksi aatelin määrittely 1600-luvulta alkaen on yksinkertaisempaa. Ruotsin ja Suomen alueen aateli ymmärrettiin nyt yhtenäiseksi Ruotsin valtakunnan ritaristoksi ja aateliksi, joka oli kirjatuna nimenomaan Ruotsin Ritarihuoneeseen. Tosin ritarihuonejärjestyskin mainitsi useassa kohdassa erikseen Ruotsin ja Suomen aatelin.

Suomen aateli eriytyi Ruotsin valtakunnan aatelista vasta 1809, kun Suomessa asuvien aatelissukujen edustajia kokoontui Porvoon maapäiville säätykokoukseen. He esiintyivät siellä nimenomaan Suomen ritaristona ja aatelina. Keisari vahvisti säätyjen erioikeudet hallitsijanvaikutuksessaan. Erillisen Suomen Ritarihuoneen perustamisesta tehtiin suunnitelma, ja ennen kaikkea annettiin ensimmäiset aatelisarvot, jotka eivät enää olleet ruotsalaisia, mutta eivät venäläisiääkään.¹

Koko Suomen alueella vaikuttanut aateli ei kuitenkaan rajaudu Ruotsin Ritarihuoneeseen introdusoituihin sukuihin. Suomeen ja Suomessa vaikutti monia introdusoimattomia aatelissukuja (joilla ei ollut oikeutta lähettää edustajaa valtiopäiville) sekä aatelisia Baltiasta, Venäjältä ja muualta Euroopasta. Aatelin toiminta ei myöskään rajautunut ainoastaan Suomen alueelle, vaan ulottui moninaisten kytkösten vuoksi maantieteellisesti Eurooppaan, Aasiaan ja uuteen maailmaan.

Aateli tutkimusteemana on suomalaisen historiantutkimuksen kentässä 2000-luvulla suosittumpaa kuin koskaan. Tosin suosio on myös suhteellista ja edelleen vähäistä verrattuna muihin kysymyksenasetteluihin.² Kun tarkastellaan *Historiallisen Aikakauskirjan* ja *Historisk Tidskrift för Finlandin* tutkimusartikkeleita lehtien perustamisesta (1902 ja 1916) alkaen, löytyy niistä aatelia käsitteleviä artikkeleita vain muutamia kymmeniä. 1900-luvulla *HAikissa* ilmestyneissä artikkeleissa aateli mainitaan 618 kertaa. Vain viitenä vuonna aateli ei esiinny yhdenkään lehden numeron sivuilla. Vastaavasti kolmessatoista vuosikerrassa aateli on esillä joka numerossa, ja lähes jokaisessa vuosikerrassa aateli on ollut

esillä kahdessa tai kolmessa numerossa. Kuitenkaan *HAikissa* ei julkaistu yhtään aateliaiheista artikkelia vuosien 1952 ja 2002 välillä, ja lehden ainoa katsausartikkeli aatelitutkimuksesta on vuodelta 2001. *HTF:ssä* puolestaan Gustaf Mauritz Armfelt sai lehden alkuvuosikymmeninä runsaasti huomiota, mikä toistui teemanumeron muodossa vuonna 1997. Uudelleen virinnyt kiinnostus aatelia kohtaan painottuu molemmissa lehdissä 2000-luvun alkuun, jolloin *HTF:ssä* julkaistiin enemmän aateliaiheista tutkimusta kuin *HAikissa*.³ Yksinkertainen selitys tähän lienee ruotsinkielisen *HTF:n* tarjoamassa mahdollisuudessa tuoda aatelitutkimus suomenkielistä *HAikia* laajemman lukijakunnan ulottuville. 2000-luvulla tutkijat ovat myös julkaisseet koko ajan enemmän kansainvälisillä foorumeilla, mikä näkyy kotimaisissa aikakauskirjoissa julkaistujen artikkelien määrässä. Tässä katsauksessa mainituista tutkijoista ja teemoista moni on esitelty vaikkapa *Scandinavian Journal of Historyssa* sekä lukuisilla muilla kansainvälisillä ja kotimaisilla foorumeilla.

Aateli Ruotsin valtakunnassa ja aateli Suomen suuriruhtinaskunnassa – genealoginen traditio

Genealoginen tutkimustraditio on kiinteä osa aatelin omaa kuvaa ja itseymmärrystä. Sillä oli myös tärkeää käytännöllistä merkitystä, koska esipolvien tuntemusta voitiin tarvita aatelis- tai perintöoikeuksien puolustamiseen. Jo 1500-lu-

1. Alex Snellman, *Aateliskorotetut yhteiskuntaryhmänä. Suomalaista virka-aatelia 1809–1912*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2006, 44–45; ks. myös Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*. SLS 2009.

2. Vrt. Petri Karonen, Ruotsin ajan tutkimuksen nykytila ja resurssit. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 481–489. Tutkimusaiheiden luokittelusta ei suoraan ilmene, miten moni tutkimuksista käsittelee aatelia.

3. *Historiallinen Aikakauskirja* 99 (2/2001); 100 (4/2002); 106 (4/2008); 107 (1/2009); *Historisk Tidskrift för Finland* 85 (1/2000, kaksi artikkelia); 86 (2/2001, kaksi artikkelia); 87 (1/2002); 87 (2/2002); 89 (2/2004, kaksi artikkelia); 96 (4/2011); 97 (4/2012).

vulla ja 1600-luvulla pohjoismainen aateli kokosi sukukirjoja, joissa alkoi korostua *seize quartiers*-asetelma eli yhden henkilön 16 aatellisen esivanhemman symmetrisen sukupuun esittäminen.⁴ Aatelissuvun historia, vaakunat ja heraldiikka, traditiot, miespuolisten jäsenten elämänurat sekä sukujuurten esiintuominen olivat erityisen näkyviä 1800-luvulla, jolloin historiasta kiinnostuneet aatellismiehet järjestivät, dokumentoivat ja julkaisivat yhä edelleen asemansa säilyttäneitä sukuselvityksiä, sukuhistorioita ja sukutauluja.

Pontus E. Fahlbeck julkaisi 1800- ja 1900-luvun vaihteessa kaksiosaisen tilastollisen teoksen Ruotsin ja Suomen introdusoiduista aatellisuvuista.⁵ Gustaf Elgenstiernan 1925–1936 ilmestynyt yhdeksänosainen *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* on ohittamaton käsikirja. Se sisältää myös Suomessa vaikuttaneita aatelliskuja, tosin sillä varauksella, että mukana ovat vain Ruotsin Ritarihuoneeseen introdusoidut suvut, ei kaikkia aateloituja sukuja, ja varsinkin keskiajan ja 1500-luvun sukutauluissa on tietoja, jotka ovat virheellisiä tai joita on mahdoton todentaa.⁶ Bernhard Schlegel ja Carl Arvid

Klingspor kokosivat puolestaan jo 1875 Ritarihuoneeseen introdusoidut suvut yhteen teokseen.⁷ Jully Ramsayn 1900-luvun alussa koaama *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden*-teos on virheistään huolimatta korvaamaton apu keskiaikaisten ja 1500-luvun sukujen tutkijalle.⁸ Tor Carpelanin sukutaulut kattavat Suomen Ritarihuoneeseen kirjatun aatelin, ja ne korvasivat ilmestyessään 1940–1950-luvulla Oskar Wasastiernan sukutaulut.⁹ Yrjö Blomstedtin sukutauluissa puolestaan esitellään ne Suomessa keisariaikana aateloitua ja korkeampaan arvoon korotetut suvut, joita ei kirjattu maan Ritarihuoneeseen.¹⁰

Suomen Ritarihuone on julkaissut *Gentes Finlandiae*-sarjan, jossa on ilmestynyt artikkeleita sukututkimuksesta ja muista aatelialueilla olevista teemoista, kuten Venäjän ruotsalaisesta poikkeavasta aatellisjärjestelmästä.¹¹ Suomen sukututkimusseuran *Genos*-aikakauskirjassa sekä seuran muissa julkaisusarjoissa on 95 vuoden aikana julkaistu runsaasti laadukkaita sukututkimuksia.¹² Genealogiseen tutkimustraditioon liittyvät myös yksittäisten sukujen tai sukupiirien sekä niiden vaiheiden tutkimus.¹³

4. Tiina Miettinen, Vaakunat ja aateliston varhainen genealogia. Teoksessa Antti Matikkala & Wilhelm Brummer (toim.) *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. SKS 2011.

5. Pontus E. Fahlbeck, *Sveriges adel. Statistisk undersökning öfver de å Riddarhuset introducerade ätterna. I Ätternas demografi. II Den levande adeln i Sverige och Finland*. C. W. K. Kleerup 1898, 1902.

6. Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* I–IX. Sveriges släktforskarförbund 1925–1936. Ks. myös Carl Szabad, *Supplement till Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. Sveriges släktforskarförbund 2008.

7. Bernhard Schlegel & Carl Arvid Klingspor, *Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor*. Norstedt 1875.

8. Jully Ramsay, *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden*. Förlagsaktiebolaget Söderström & C:o 1909–1916; Myös ruotsalainen *Äldre svenska frälsesläkter ättartavlor*. Riksarkivet 1957–2001 on tärkeä lähde perehdyttäessä sukuihin, jotka ovat sammuneet ennen Ruotsin Ritarihuoneen perustamista.

9. Tor Carpelan, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna efter 1809 adlade, naturaliserade eller adopterade ätterna*. 1942; Tor Carpelan, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna* 1–3. 1954–1965; Arne Ekman, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna*. *Personregister*. 1966; Oskar Wasastjerna, *Ättar-taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln*, I–II & supplement band. 1879–1880.

10. Yrjö Blomstedt, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus icke inskrivna efter 1809 i finskt adligt, friherrligt eller grevligt stånd upphöjda ätterna*. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 23. Suomen sukututkimusseura 1960.

11. *Gentes Finlandiae* I–X. 1966–2007; venäläisestä aatellisjärjestelmästä ks. *Gentes Finlandiae* IX. Finland och Ryssland under tiden fram till 1918. Finlands Riddarhus 2001.

12. *Genos* 1930–; Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja 1917–.

13. Ks. esim. Bo Lönnqvist, *En finsk adelssläkts öden. Standertskjöld–Standertskjöld–Nordenstam*. SLS 2007; Joachim Mickwitz (toim.) *Familjen Carpelan. En adelsätt i 600 år*. Åbo landskapsmuseum 2007.

1800- ja 1900-luvun vaihteessa julkaistiin huomattava määrä kartanoita, kartanokulttuuria ja aatelissäädyn elämäntapaa ikuistaneita muistelmia ja kirjoituskokoelmia. Huoli oman elämäntavan ja kulttuurin katoamisesta muuttuvassa maailmassa sai aatelin dokumentoimaan sitä aiempaa tiiviimmin. Muistelmien pitkään traditioon kuuluvia teoksia julkaistiin koko 1900-luvun ajan.¹⁴

Yleiskatsaukset aatelin ja Ritarihuoneen historiaan

Laajimmin keskiajan ja 1500-luvun rälsissä ja aatelista lienee kirjoittanut Eric Anthoni erityisesti suurteoksessaan *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel* mutta myös lukemattomissa artikkeleissa, joita hän julkaisi 1930-luvulta lähtien erityisesti aikakauskirjoissa *Genos* ja *Historisk Tidskrift för Finland*. Yleisesityksessään Anthoni kävi laajasti läpi niin aatelin sukulaisuus-suhteita kuin omaisuusstrategioitakin ja totesi, että virkatulot olivat tärkeitä esimodernin rälsin ja aatelin vauraudelle ja että Suomen alueen aatelilla oli usein vain muutamia tiloja, kun taas nykyisen Ruotsin alueella oli enemmän suurmaanomistaja-aatelia.¹⁵ Myöhemmin tärkeän yleistutkimuksen 1500-luvusta on tehnyt Jan Samuelson, joka väitöskirjassaan otti harvinaisen hyvin huomioon Suomenkin alueen aatelin olot ja merkityksen.¹⁶

Ruotsin Ritarihuoneesta on julkaistu kaksi yleisesitystä.¹⁷ Erillisen, vuonna 1809 luodun Suomen aatelin perusteoksia on edelleen P. O. von Törnen kaksiosainen teos *Finlands Riddarhus 1818–1918*, joka pohjautuu valtiopäiväasiakirjoihin ja ritarihuonejohtokunnan pöytäkirjoihin.¹⁸ Vuoden 2013 lopulla on määrä ilmestyä Ritarihuoneen juhlakirjan, kun tulee kuluneeksi 150 vuotta valtiopäivätoiminnan alusta 1863. Teos täydentää historiallista kokonaiskuvaa 1800-luvun osalta ja kertoo Ritarihuoneen toiminnasta nykyaikaan asti.

Alex Snellman on tehnyt sosiaalishistoriallisen perusselvityksen 1800–1900-luvun aateloiduista

ja korkeampaan arvoon korotetuista henkilöistä.¹⁹ Antti Koivumäki on koonnut tiedot aatelin valtiopäiväedustajista vuosilta 1863–1906.²⁰ Antti Matikkalan ja Wilhelm Brummerin toimittama *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa* on puolestaan heraldiikan ja vaakunatutkimuksen perusteos, joka tarjoaa uusimpaan tutkimukseen perustuvan katsauksen aatelisvaakunoihin 1200-luvulta alkaen.²¹ Jyrki Paaskoski on tutkinut Vanhan Suomen venäläistä aatelia.²² Ruotsissa on 2000-luvulla ilmestynyt kaksi Ruotsin aatelin populaaria yleisesitystä. Ne keskittyvät aatelin historiaan nykyisen Ruotsin alueella. Suomessa elänyt ja vaikuttanut aateli jää muutamaiin mainintoihin. 1800-luvun erillisen Suomen aatelin osalta teokset ovat jo vanhentuneita.²³

Keskeisiä Suomen aatelia ja säätyläisiä käsitteleviä tutkimuksia ovat Kaarlo Wirilanderin

14. Ks. esim. Nils G. Grotenfelt, *En bäretelse från Savolax. Söderströms* 1994; Nils G. Grotenfelt, *Herrgården. Wehmais under självständighetens tillblivelse*. Söderströms 1997.

15. Eric Anthoni, *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel*. SLS 1970.

16. Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. Lund University Press 1993.

17. Carl Hallendorff (toim.) *Sveriges Riddarhus. Ridderskapet och Adeln och dess Riddarhus*. Historiska förlaget 1926; Alf Åberg & Claes Ellehag & Anna Hamilton, *Riddarhuset*. Byggförlaget 1999. Edellinen sisältää laajat tekstiosuudet, joilla on edelleen arvonsa, kun taas jälkimmäisessä korostuu kuvitus.

18. P. O. von Törne, *Finlands riddarhus 1818–1918 I. Tiden intill 1845*. Skrifter utgivna av Finlands adels förbund. Söderström 1926; P. O. von Törne, *Finlands riddarhus 1818–1918 II. 1845–1918*. Skrifter utgivna av Finlands adels förbund. Söderström 1935.

19. Snellman 2006.

20. Antti Koivumäki, *Suomen aatelin edustus autonomian ajan säätyvaltiopäivillä 1863–1906*. Turun yliopiston Suomen historian laitos 1968.

21. Antti Matikkala & Wilhelm Brummer, *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. SKS 2011.

22. Jyrki Paaskoski, *Suomen kuvernementin aatelisnimikirja*. Teoksessa Antti Matikkala & Wilhelm Brummer (toim.) *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. SKS 2011.

23. Bo Eriksson, *Svenska adelns historia*, Norstedts 2011; Jan von Konow, *Sveriges adels historia*. Axel Abrahamsons Förlag 2005.

teokset *Suomen upseeristo 1700-luvulla* ja ruotsiksikin käännetty *Herrasväkeä: Suomen säätyläistä 1721–1870*. *Herrasväkeä* on laaja sosiaalhistoriallinen synteesi säätyläistöstä, sen määritelmästä, rakenteesta ja muutoksesta sivistyneistöksi 1800-luvun kuluessa. Kirja on edelleen ajankohtainen yleisesitys Suomen aatelin historiasta vapaudenajan alusta sääty-yhteiskunnan murtumiseen.²⁴ Säätyläistön eli aatelin ja aatelittomien säätyläisten tarkastelu on usein ollut mielekkäämpää kuin tiukasti aatelissäätöön rajaaminen, sillä Suomen aateli oli määrällisesti pieni ja tyypillisesti provinsiaalinen sosiaalinen ryhmä, jonka jokapäiväiseen kanssakäymiseen ja seurustelukulttuuriin aatelittomat säätyläiset kuuluivat tärkeänä osana.

Aateli ja kartanot

Aatelissäätö ja kartanokulttuuri kuuluvat elimellisesti yhteen, vaikka viimeistään 1700- ja 1800-luvun vaihteesta lähtien moni kartano oli aatelittomien henkilöiden omistuksessa. Esimodernin ajan kartanotutkimus on paljolti maanomistustutkimusta, sillä aiheesta on enemmän lähteitä kuin kartanoiden materiaalisesta kulttuurista. Erityisen paljon mielenkiintoa ovat herättäneet 1700- ja 1800-luvun kartanot ja kartanokulttuuri.

Keskiajan ja 1500-luvun kartanoelämästä on melko vähän lähteitä, joten arkeologinen tutkimus tarjoaa tärkeää lisätietoa asuinympäristöjen hahmottamiseksi. 1990-luvulla toteutettu Suomen keskiaikainen kartanolaitos (SUKKA)-projekti teki tältä osin tärkeää työtä. Kartanoelämää kulutuksen ja materiaalsen maailman näkökulmasta ovat analysoineet Ulla Koskinen sekä Georg Haggrén, joista jälkimmäinen yhdistää ansiokkaasti kirjalliset ja aineelliset johtolangat.²⁵ Kartanoelämää ovat arkeologian näkökulmasta valottaneet Marianne Niukkanen, Ulrika Rosendal ja Kari Uotila.²⁶ Ahvenanmaan rälssisukuja ja kartanoita tutki historian monitaitaja Reinhold Hausen.²⁷ Vielä 1500-luvulla paikallisuus oli aatelin kannalta merkittävä tekijä, sillä isänmaan lisäksi kotiseutu ja asuinpaikka

määrittelivät aatelin identiteettiä. Varakkaimmat aateliset rakennuttivat tai hankkivat omistukseensa useitakin kartanoita helpottamaan arjen elämää, sillä virkatehtäviään hoitaessa he joutuivat liikkumaan laajoilla alueilla, jolloin omat kartanot muodostivat heille tukikohtia.²⁸

Aatelin paikallinen merkitys väheni Ruotsin suurvaltakaudesta ja Suomen alueelle rakennettiin 1600-luvulla vähän kartanoita. Säilyneet lähteet ovat fragmentaarisia, mikä asettaa haasteensa myös aateli- ja kartanotutkimukselle. Kartanotutkimuksen pitkään traditioon kuuluvat Eino Jutikkalan ja Gabriel Nikanderin perustutkimukset Suomen kartanoista.²⁹ Olle Sirén on

24. Kaarlo Wirilander, *Suomen upseeristo 1700-luvulla. Sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisuudesta upseeristosta*. 1950; Kaarlo Wirilander, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. SHS 1974.

25. Georg Haggrén, Frälset, kolonisationen och sockenbildningen i Västra Nyland, *Finskt museum* 2006, 55–68; Georg Haggrén, Kartanolääniäniä ketju keskiaikaisessa ”Pohjois-Suomessa”. Suomen keskiajan arkeologian seura. SKAS 3/2004, 4–19; Ulla Koskinen, Aatelin aineellinen kulttuuri 1500-luvun lopulla. *Ennen ja nyt* 1:2009.

26. Marianna Niukkanen, ”Al Ting aer forgaengelig...” Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996–1997. *Fennoscandia archaeologica* XV (1997); Kari Uotila (toim.) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti*. Suomen keskiajan arkeologian seura 2000; Ulrika Rosendahl, Who requires a stone manor. Manifestation of power among the 16th-century nobility in Southern Finland. Teoksessa Visa Immonen, Mia Lempiäinen, Ulrika Rosendahl (toim.), *Hortus novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. The Society for Medieval Archaeology in Finland 2007.

27. Ks. julkaisusarja *Åland. Bidrag till kändedom af hembygden*. Föreningen Ålands vänner 1910–1946.

28. Ulla Koskinen, *Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*. SKS 2011, 51, 59–60; Mirrka Lappalainen, Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration. The Finnish Nobility and the Formation of the Swedish ”Power State”, c. 1570–1620. *Scandinavian Journal of History* 26 (2001), 1–24.

29. Gabriel Nikander et al. (toim.) *Herrgårdar i Finland* 1–3. 1928–1929; erillinen teossarja Eino Jutikkala & Gabriel Nikander (toim.) *Suomen kartanot ja suurtilat* 1–3. 1939–1945, josta kaksi osaa ilmestynyt ruotsiksi nimellä *Säterier och storgårdar i Finland*; Eino Jutikkala, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana*. SHS 1932.

paneutunut kartanotalouteen ja sen merkitykseen Malmgårdin ja Sarvilahden omistajasuvulle Creutzelle 1600-luvulta 1900-luvulle.³⁰ Bo Lönnqvistin toimittama *Finländskt herrgårdsliv* tarjoaa perspektiivin kartanoiden arkeen 1800-luvulta 1970-luvulle.³¹ Anna-Maria Åströmin ”*Sockenboarne*” on puolestaan laaja tutkimus Savon kartanokulttuurista ja herrasväen elämäntavasta 1700-luvulta 1900-luvun alkuun.³² Alex Snellmanin yleiskatsaus aatelin ja suurtilojen suhteesta 1800–1900-luvulla edustaa tuoretta sosiaalihistoriallista kartanotutkimusta.³³

Viime vuosina tyypillisimpiä ovat olleet yhtä kartanoa koskevat kulttuurihistoriaan painottuvat tutkimukset, jotka liittyvät myös aatelissukujen historian tutkimustraditioon painottamalla kartanoiden omistajasukujen vaiheita. Näihin kuuluvat muun muassa Irma Lounatvuoren toimittama teos Fagervikin kartanon puutarhoista, Lounatvuoren ja Marja Terttu Knapaksen toimittama Louhisaaren historia, Henrika Tandefeltin toimittama teos Sarvilahdesta, Marjut Popelkan kirja Olkkalan kartanosta, Hanna Nurminen toimittama teos Saaren kartanosta Mynämällä, Liisa Suvikummun tutkielma Tammelan Saaren kartanosta tai Björn Wahlroosin julkaisema kirja Äminnestä ja sen restauroinnista.³⁴

Biografinen tutkimus

Koska niin monet Suomen historian tärkeät tai historiankirjoituksen tärkeinä pitämät henkilöt olivat aatelisia, figureeraavat aateliset lähes kaikessa tutkimuksessa, vaikkakin harvemmin säätynsä edustajina kuin vaikkapa Suomen hallinnollisen, sotilaallisen tai taloushistorian toimijoina. Kiinnostus aateliin yksilöihin näkyy elämäkertoina, joiden kohteiksi ovat usein valikoituneet aateliset (miehet). Erityisen vilkkaasti elämäkertoja on kirjoitettu keisariajan ja itsenäisyyden ajan Suomessa toimineista aatelisista. Uusin tutkimus on tarkastellut aatelisten henkilöiden avulla monia ilmiöitä, joissa juuri aateisuus oli merkittävä kohdehenkilön elämäntulkua määrittänyt tekijä. Laajoissa biografiapro-

jekteissa kuten *Kansallisessa elämäkerrastossa*, *Suomen kansallisbiografiassa*, *Biografiskt Lexikon för Finlandissa* ja *Svenskt Biografiskt Lexikonissa* esiin on nostettu aatelisia toimijoita, jotka muutoin olisivat jääneet vähälle huomiolle.³⁵

Laajat biografiat varhaisista ajoista ovat vähissä. Keskiajan osalta tätä selittää lähdetilanne, sillä usein aatelista on säilynyt aineistoa korkeintaan lyhyen biografia-artikkelin tarpeisiin. Ari-Pekka Palolan väitöskirja aatelisista Turun piispoista, Maunu II Tavastista ja Olavi Maununpojasta, on poikkeus, joka samalla nostaa esiin keskiajan aateliset kirkon vallankäyttäjinä.³⁶ 1900-luvun alussa Bielke-suvun yhteydet suoma-

30. Olle Sirén, *Malmgård. Grevliga ätten Creutz' stamgods*. SLS 1985; Olle Sirén, *Sarvlaks. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. SLS 1980; Olle Sirén, *Godsekonomi och godssamhälle från 1600-tal till 1900-tal*. Teoksessa Henrika Tandefelt (toim.) *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. SLS 2010, 175–226.

31. Bo Lönnqvist (toim.), *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 121. Finska vetenskaps-societeten 1978.

32. Anna-Maria Åström, ”*Sockenboarne*”. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. SLS 1993.

33. Alex Snellman, Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvuilla. *Ennen ja nyt* 2/2012.

34. Irma Lounatvuori, *Fagervikin puutarhojen vuosisadat*. SKS 2004; Irma Lounatvuori & Marja-Terttu Knapas, Merja Nieminen & Irma Lounatvuori, *Louhisaaren kartano. Suku ja rälsi – säteri ja kirkko*. Museovirasto 2005; *Äminne. Kartanon historia ja pääarakennuksen restaurointi*. Björn Wahlroos 2009; Hanna Nurminen, *Saaren kartano Mynämällä*. SKS 2008; Marjut Popelka, *Olkkalan kartano. Ihmisiä ja elämää vihtiläisessä herraskartanossa*. SKS 2008; Liisa Suvikumpu, *Kartano pienoismallina. Tammelan Saaren kartano kulttuurihistoriallisena tutkimuskohteena*. Licensiaatintyö, Helsingin yliopisto 2008; Henrika Tandefelt (toim.) *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. SLS 2010.

35. Kaarlo Blomstedt & al. (toim.) *Kansallinen elämäkerrasto*. WSOY 1927–1934; Matti Klinge & al. (toim.) *Suomen kansallisbiografia* 1–11. SKS, 2003–2008, www.kansallisbiografia.fi; Henrik Knif & al. (toim.) *Biografiskt Lexikon för Finland* 1–4. SLS 2008–2012, www.blf.fi; *Svenskt Biografiskt Lexikon*, 1917–, www.nad.riksarkivet.se/sbl/.

36. Ari-Pekka Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika. Turun piispat 1412–1460*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 178. SKHS 1997.

laisiin Hogenskildeihin, Totteihin ja Horneihin innostivat värmlantilaista opettajaa ja historioitsijaa Fridolf Ödbergiä julkaisemaan useita ansiokkaita tutkielmia 1500-luvun suomalaissyntyisestä aatelista.³⁷ Varhaisia laajoja biografoita edustaa Kaarlo Blomstedtin teos Henrik Klaunpoika Hornista.³⁸ Arvi Korhosen tutkimus sotakomissaari Erik Andersson Tranasta on poikkeuksellisen perinpohjainen henkilöhistoriallinen teos 1600-luvun aateloidusta nousukkaasta.³⁹ Suomalaisiin lähtemättömän vaikutuksen tehneestä kreivi Per Brahe nuoremmasta on kirjoitettu kaksi elämäkertaa: Petrus Nordmann käsittelee Brahen toimintaa Suomessa laajasti, kun taas Erik Petersson jättää Brahen roolin Suomen kenraalikuvernöörinä ja suurmaanomistajana vähemmälle huomiolle.⁴⁰

Uusi tutkimus on nostanut elämäkertojen kohteeksi tavalliset ihmiset, aateliteutkimuksessa tyypilliset säätynsä edustajat, joiden elämänvaiheita tarkastelemalla voidaan sanoa jotakin yleisempää myös muiden aatelisten elämästä ja koko säädyn historiasta. Liisa Lagerstam on tarkastellut Gabriel Kurckin elämänvaiheiden avulla laajemminkin 1600-luvun aatelistmiesten tyypillisiä elämänkohtaloita ja kokemusmaailmaa, kasvatusta, koulutusta ja virkauraa.⁴¹ Kirsi Vainio-Korhonen puolestaan avaa yhden aatelistnaisen elämänvaiheiden avulla laajan näkymän 1700-luvun suomalaisen ja eurooppalaisen eliitin naisten elämään ja sukupiiriin teoksessaan *Sophie Creutzin aika*.⁴²

Elämäkerrallisen tutkimuksen tarkastelu paljastaa, miten vaikea aatelistia on asettaa tiettyyn kategoriaan ja miten luonnehdinnat ja tutkimuksen painopisteet muuttuvat eri aikoina. Esimerkiksi Gustaf Mauritz Armfeltia ja Göran Magnus Sprengtporten on hankala sijoittaa yhteen lokeroon. Armfelt on nähty yhtäältä rappeutuneena vanhan vallan edustajana ja Kustaa III:n suosikkina, toisaalta dynaamisena itsenäisen Suomen luoja ja sata vuotta ennen itsenäistymistä. Sprengtporten on puolestaan esitetty sekä maanpetturina että patrioottina, joka

niin ikään hahmotteli suomalaista Suomea 1800-luvun alkuvuosina.

Suomessa 1700-luvulla syntyneistä tai vaikuttaneista henkilöistä on elämäkertoissa nostettu esiin yksilöitä, joiden toimintaa on tarkasteltu enemmän päähenkilöidensä elämänuran näkökulmasta kuin heidän säätyasemansa vuoksi. Gunnar Castrénin elämäkerta kosmopoliittisesta Gustav Philip Creutzista on tutkielma Creutzin kirjallisesta ja diplomaattisesta urasta, Carl von Bonsdorffin neliosainen elämäkerta Gustaf Mauritz Armfeltista maalaa laajan kuvan keskushenkilön elämänvaiheista, ja Oscar Nikulan elämäkerta Augustin Ehrenswardistä on ennen kaikkea kuvaus aatelistupseerista ja Ehrenswardin vaikutuksesta Suomenlinnan rakennuttajana.⁴³ Stig Ramel on julkaissut suomeksikin käännetty elämäkerrat sekä Armfeltista että Sprengtportenista. Ramel nostaa esiin sen, että molemmat ovat olleet ristiriitaisia hahmoja historian-

37. Fridolf Ödberg, Fru Anna Hansdotter Tott och hennes tid (1478–1559). *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2:6–7/1907; *Om Hogenskild Bielkes moder, fru Anna Hogenskild till Dala och Åkerö, och hennes tid (1513–1590)* I–II, *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2:8–10/1908–1909.

38. Kaarlo Blomstedt, *Henrik Klaunpoika Horn. Ajankuvaus. Osa 1: Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa*. Historiallisia tutkimuksia III:1. Suomen historiallinen seura 1921.

39. Arvi Korhonen, *Eerikki Antinpoika*. WSOY 1953.

40. Petrus Nordmann, *Per Brahe, grefve till Visingborg, friherre till Kajana, herre till Rydboholm, Lindholmen, Brahelinna och Bogesund, Sveriges rikets råd och drots samt lagman öfver Västmanland, Bergslagen och Dalarna*, SLS 1904; Erik Petersson, *Vicekungen. En biografi över Per Brahe den yngre*. Natur & Kultur 2009.

41. Liisa Lagerstam, *A noble life. The cultural biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Suomalainen Tiedeakatemia 2007; Liisa Lagerstam, *Laukon herra. Gabriel Kurki (1630–1712)*. Laukko Historicum 2008.

42. Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutzin aika. Aatelistielämää 1700-luvun Suomessa*. SKS 2008.

43. Gunnar Castrén, *Gustav Philip Creutz*. Albert Bonnier & Holger Schildt 1917; Carl v. Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt. Levnadsskildring 1–4*. SLS 1930–1934; Oscar Nikula, *Augustin Ehrensward 1710–1772*. SLS 1960.

kirjoituksessa.⁴⁴ Henrik Knif on tarkastellut esseekokoelmassaan *Leva och låta leva i gamla Europa* Johan Gabriel Oxenstiernan ja Carl Fredric Fredenheimin paralleleja elämäntaloita, joissa oli merkityksensä sillä, että Oxenstierna oli syntynyt vanhaan, kuuluisaan valtiomiessukuun, kun taas Fredenheim oli vaikutusvaltaisen piispan vasta-aateloitu poika.⁴⁵

Biografioita on julkaistu 1800–1900-luvun henkilöistä moninkertaisesti enemmän kuin edeltävillä vuosisadoilla eläneistä ihmisistä. Nimihenkilön aateluus jää kuitenkin usein sivuosaan tai pienen esipolvikatsauksen varaan. Tällä Ranskan vallankumouksen jälkeisellä ajanjaksoilla eivät aikalaisetkaan enää usein tuoneet aateluutta kovin voimakkaasti esiin. Osin biografien aateluudelle antamaa vähäistä huomiota voi selittää myös yksipuolinen käsitys ”uusimman ajan” luonteesta. Kansainvälisessä tutkimuksessa aatelin vääjäämätön tuho vallankumouksen jälkimaininneissa ja 1800-luvun luonne ”porvariston vuosisatana” on asetettu kyseenalaiseksi.⁴⁶

Lukuisista elämäkertoista voi nostaa esiin johtavien aristokraattien biografiat puutteineen. Gustaf Mauritz Armfeltin pojasta, ministerivaltiotiositeeri Alexander Armfeltista on pitkään ollut saatavana vain Hans Hirnin elämäkerta, joka loppuu Armfeltin varsinaisen uran alkuun. Robert Schweitzer on kuitenkin lähiaikoina julkaisemassa sille jatkoa.⁴⁷ Myös Bruno Leschin Carl Erik Mannerheim -elämäkerta päättyy ennen kohdehenkilön kuolemaa.⁴⁸ Ministerivaltiotiositeeri Robert Henrik Rehbinderistä ei ole kirjoitettu laajempaa biografiaa, mutta sellainen on suunnitteilla. Aristokraattien elämäkertojen yhteydessä lienee paikallaan mainita myös Gustaf Mannerheim. Valtavasta valikoimasta voi nostaa esiin laajimman häntä koskevan elämäkerran: Stig Jägerskiöldin kunnioitettava teos kuvaa ensimmäisissä osissaan Mannerheimin kautta myös suuriruhtinaskunnan aatelin elämää erityisesti suhteessa Venäjän tarjoamiin mahdollisuuksiin ja ughiin.⁴⁹ 1800- ja 1900-luvun vaihteen

aatelisen elämäkertoista voi esimerkkinä mainita vaikkapa Sophie Mannerheimin biografian. Tyne Tuulio kuvaa tämän uraa Yhdyspankin virkanaisena ja kirurgisen sairaalan johtohahmona, jonka aateluus ei jää huomaamatta.⁵⁰

Monissa 1800–1900-luvun merkkihenkilöiden biografioissa aateluus jää kuitenkin taka-alalle. Nimihenkilöt nähdään poliittisina toimijoina tai kansakunnan rakentajina, joiden aateluuteen ei kiinnitetä huomiota. Niinpä Rafael Koskimiehen kirjoittamassa Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen elämäkerrassa aateloitiin (1884) ja vapaaherran arvoon (1897) viitataan vain muutamalla lauseella. Edellinen oli päähenkilön mielestä käytännöllistä, koska kirjailijanimestä tuli samalla ainoa sukunimi. Vapaaherran arvoon liittyvä korkea kirjoittautumismaksu taas ikävästi lykkäsi huvilan rakennustöitä, vaikka hyvänä

44. Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsömd kungagunstling i Sverige, ärad statsgrundare i Finland*. Atlantis 1997; Stig Ramel, *Kustaa Mauri Armfelt, 1757–1814. Ruotsissa kuolemaantuomittu kuninkaan suosikki, Suomessa kunnioitettu valtion perustaja*. Suom. Ilkka Pastinen. Otava 1998; Stig Ramel, *Göran Magnus Sprengtporten. Förrädaren och patrioten*. Atlantis 2003; Stig Ramel, *Yrjö Maunu Sprengtporten. Maanpeturi ja patriotti*. Suom. Iiro Kuuranne. Otava 2005.

45. Henrik Knif, *Leva och låta leva i gamla Europa. Saint-Évremond, Metastasio, Fredenheim och Oxenstierna*. Atlantis 2010.

46. Uudelleenarvion lähtökohtana mainitaan toistuvasti Arno J. Mayerin poleeminen teos *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*. Pantheon 1981. Merkittäviä yleiskatsauksia ovat myös Dominic Lieven, *The Aristocracy in Europe 1815–1915*. Columbia University Press 1992 ja Ellis Wasson, *Aristocracy and the Modern World*. Palgrave Macmillan 2006.

47. Hans Hirn, *Alexander Armfelt. Ungdom och läroår intill 1832*. SLS 1938; Hans Hirn, *Alexander Armfelt. Början av en statsmannabana 1832–1841*. SLS 1948.

48. Bruno Lesch, Carl Erik Mannerheim. *Ämbetsmannen och statsmannen. 1. Intill 1816 jänte inledande släkthistorik*. Söderström 1924.

49. Kahdeksan osaa. Ensimmäinen osa Stig Jägerskiöld, *Den unge Mannerheim*. Schildt 1964; viimeinen osa Stig Jägerskiöld, *Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951*. Schildt 1981. Koko sarja on julkaistu myös suomeksi.

50. Tyne Tuulio, *Vapaaherratar Sophie Mannerheim. Ihminen ja elämäntyö*. WSOY 1966.

puolena oli toki se, että arvo osoitti kielipuolueille, kuka nautti keisarin luottamusta.⁵¹ Aateluiden ja suomalaiskansallisen suuntauksen yhteensovittamisen ongelmallisuus näkyy poliittisesti orientoituneessa populaariografiassa, jossa P. E. Svinhufvud af Qvalstad esittellään otsikolla *Ukko-Pekka, kansanmies*.⁵²

Uudemmissa tieteellisistä aatelistelämäkerroista voi nostaa esiin Kristiina Kalleisen Lars Gabriel von Haartman -tutkimuksen, jossa kuva arkkikonservatiivista hieman pehmenee.⁵³ Jouni Yrjänä ja Teemu Keskisarja taas ovat perehtyneet ”suomikiihkoisen ylimyksen ja kulturellin kenraalin” Alexander Järnefeltin elämään.⁵⁴ Kirsi Vainio-Korhonen on tutkimuksessaan nostanut esiin 1801 syntyneen Sofie Munsterhjelm ja hänen myötänsä suhteellisen tavanomaisen ja vaatimattoman aatelistelämän, joka usein unohtuu loisteliiden kuvausten kerätessä suurimman huomion.⁵⁵ Myös Aurora Karamzinia kuvaava artikkelikokoelma tarkastelee nimihenkilönsä avulla aristokratian elämää 1800-luvulla puolimaissa.⁵⁶ Vuosisadan vaihteen vaurasta aatelia kuvaa puolestaan Esa Koskinen tutkimuksesaan Hjalmar Linderistä.⁵⁷

Aateli, valta ja politiikka

Aatelin, vallan ja politiikan sekä erilaisten verkostojen problematiikka ei luonnollisestikaan ole uusi tutkimuskohde. Esimerkiksi Ruotsin valtakunnan 1590-luvun sisäiset valtataistelut, suomalaisena episodina nuijasota, sekä Turun ja Viipurin aatelin teloitukset vakiintuivat jo 1800-luvun puolimaissa yhdeksi Suomen historian kipupisteistä, johon on peilattu monenlaisien aikakausien muutoksia ja aatesuuntia, ja jossa aatelisten toimijoiden rooleja on tarkasteltu eri näkökulmista.⁵⁸

2000-luvun vaihteessa tutkijat kyseenalaistivat yhä useammin vallan, politiikan ja poliittisen vallan aiemmat määritelmät. He tutkivat uusia aatelistryhmiä, kuten naisia tai lapsia vallankäyttäjinä ja vallan kohteina sekä erilaisia poliittisia tai sosiaalisia verkostoja. Aatelia alettiin tarkas-

tella koko Ruotsin valtakunnan perspektiivistä ja sittemmin se nähtiin osana Venäjän imperiumin aatelista virkamieskoneistoa. Aateli alettiin mieltää osaksi kosmopoliittista eurooppalaista aatelistulttuuria keskiajalta alkaen, aina aatelisten erioikeuksien eri maissa eri aikaan tapahtuneeseen lakkauttamiseen asti. Aatelistulttuurin jatkuvuus privilegioiden lakkauttamisen jälkeen on niin ikään kiinnostanut tutkijoita. Tähän suuntaukseen voi lukea monet 2000-luvulla aatelista väitelleet suomalaistutkijat ja heidän aihepiirinsä. Aatelistaiheisten väitöskirjojen lisäksi tutkijat ovat käsitelleet aatelia lukuisissa tieteellisissä artikkeleissa, joita on julkaistu sekä suomalaisissa että kansainvälisissä aikakauskirjoissa ja antologioissa.

51. Rafael Koskimies, *Y. S. Yrjö-Koskisen elämä III. Taipua-ko vai taittua 1882–1903*. Otava 1974, 35, 134.

52. Erkki Räikkönen, *Ukko-Pekka, kansanmies. Pieniä piirteitä Pehr Evind Svinhufvudin suuresta elämäntyöstä ja kuvaus Suomen kansan hänen merkkipäivinänsä hänelle esittämistä kunnianosoituksista*. Sanatar 1937.

53. Kristiina Kalleinen, *”Isänmaani onni on kuuluu Venäjälle”. Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*. SKS 2001.

54. Jouni Yrjänä & Teemu Keskisarja, *Alexander Järnefelt. Kenraali ja suomalaisuustaitelija*. SKS 2009.

55. Kirsi Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelm ja aika. Aatelist naisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS 2012.

56. Jyrki Paaskoski & al., *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Otava 2006.

57. Esa Koskinen, *Kullalla kirjailtu elämä. Kamariherra Hjalmar Linder 1862–1921*. Lohjan kotiseutututkimuksen ystävä 2005.

58. Ks. esim. Yrjö Koskinen, *Nuijasota. Sen syyt ja tapaukset*. Toinen, uudistettu painos. Tekijä 1877; Eric Anthoni, *Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland. I Konflikten uppkomst och hertigens seger*. 1935; Eric Anthoni, *Konflikten mellan Hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen. Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl I: Klaus Flemings tid*. SLS 1935; Pentti Renvall, *Klaus Fleming und der Finnische Adel. In der Anfangsphasen der Krise der Neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts*. Annales Universitatis Turkuensis Ser. B, Tom. XXIV 1939; Yrjö Blomstedt, *1590-luvun kuva*. *HArk* 71 (1978) s. 225–332; Mirkka Lappalainen, *Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa*. Siltala 2009.

Tuula Hockmann on tarkastellut 1400-luvun ylimmän aristokratian, erityisesti Tottin sukupiirin, valta- ja omaisuusstrategioita.⁵⁹ Anu Lahtinen on puolestaan tutkinut Fleming-suvun naisten toimijuutta 1500-luvulla koko Ruotsin valtakunnan perspektiivistä.⁶⁰ Ulla Koskisen väitöskirjassaan *Suku, valta, suurvalta* aatelin osuutta modernin valtion syntyyn ja länsiuusimaalaisen Creutz-suvun nousua Ruotsin valtakunnan vaikutusvaltaisimpiin virkoihin 1600-luvulla.⁶² Myös Marko Hakanen on tarkastellut aatelia koko valtakunnan tasolla tutkimuksessaan *Per Brahesta* ja hänen klienteistään 1600-luvulla.⁶³ Janne Haikari on tutkinut 1600-luvun virkamiesten vallankäyttöä Satakunnassa ja tuonut esiin paikallistason aatelisten toimintaympäristöä suurvalta-ajan Ruotsissa.⁶⁴ Charlotta Wolff on analysoinut 1700-luvun osalta Ruotsin kosmopoliittisen aatelin omaakuvaa ja itseymmärrystä useissa tutkimuksissaan.⁶⁵

Mirkka Lappalainen on analysoinut väitöskirjassaan *Suku, valta, suurvalta* aatelin osuutta modernin valtion syntyyn ja länsiuusimaalaisen Creutz-suvun nousua Ruotsin valtakunnan vaikutusvaltaisimpiin virkoihin 1600-luvulla.⁶² Myös Marko Hakanen on tarkastellut aatelia koko valtakunnan tasolla tutkimuksessaan *Per Brahesta* ja hänen klienteistään 1600-luvulla.⁶³ Janne Haikari on tutkinut 1600-luvun virkamiesten vallankäyttöä Satakunnassa ja tuonut esiin paikallistason aatelisten toimintaympäristöä suurvalta-ajan Ruotsissa.⁶⁴ Charlotta Wolff on analysoinut 1700-luvun osalta Ruotsin kosmopoliittisen aatelin omaakuvaa ja itseymmärrystä useissa tutkimuksissaan.⁶⁵

Jan Samuelson tarkastelee Ruotsin ja Suomen eliittien sosiaalisia verkostoja, kontakteja ja maantieteellistä liikkuvuutta 1720-luvulta 1820-luvulle. Vuoden 1809 jälkeen moni aatelisuku oli joutunut valitsemaan asuinpaikkansa Ruotsin ja Suomen välillä.⁶⁶ Kati Katajisto on tutkinut väitöskirjassaan sitä, miten ”paikallinen provinssiateri” sopeutui poliittiseen muutokseen Suomessa 1808–1809 ja minkälaista alueellista identiteettiä se uudessa tilanteessa itselleen rakensi.⁶⁷ Ranskan vallankumouksen jälkeisen aatelin tutkimuksessa korostetaan poliittisten muutosten ohella erityisen vahvasti yhteiskunnallista muutosta. Sääty-yhteiskunta ja *ancien régime* olivat katoamassa. Ajoituksesta voidaan kiistellä – ja kiistelläänkin – mutta tuskin itse ilmiöstä. Alex Snellman on luonnostellut tätä 1800–1900-luvun yhteiskuntamuutoksen pitkää linjaa aatelin osalta.⁶⁸ Aatelin muuttuva rooli näkyy myös Marja Vuorisen väitöskirjassa, jossa tarkastellaan aatelin esittämistä 1800-luvun

kaunokirjallisuudessa, historiateoksissa, lehdistössä ja valtiopäiväkeskusteluissa. Sääty asetetaan niissä usein ”kansanvaltaisen” sivistyneistön vastapuoleksi, josta luodaan kuvaa kaikin tavoin vastakkaisena, kuten konservatiivisena, epäkansallisena ja epädemokraattisena. Kyse oli ideologis-kulttuurisesta kamppailusta.⁶⁹ Raimo Savolainen on tarkastellut Suomen 1800-luvun virkamieseliitin sukuverkostoja ja niiden aristokraattista luonnetta.⁷⁰ Jaana Gluschko on puolestaan valaissut Lennart Gripenbergin sukupiirin avulla aatelin sopeutumista sääty-yhteiskunnan hajoamiseen, samoin kuin aatelin uudenlai-

59. Tuula Hockman, *Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507)*. SKS 2006.

60. Anu Lahtinen, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. SKS 2007.

61. Koskinen 2011.

62. Mirkka Lappalainen, *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY 2005.

63. Marko Hakanen, *Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa*. Jyväskylän yliopisto 2011.

64. Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten silmien edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. SKS 2009.

65. Esim. Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. SLS & Atlantis 2005; Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. SKS 2008.

66. Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*. SLS & Atlantis 2008.

67. Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentumisen autonomian ajan alussa*. Topelius-seura 2009.

68. Olli-Pekka Ruuskanen & Alex Snellman, *Yhteiskunnan huipulla. Eliittirakenne muutoksessa 1809–2009*. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Gaudeamus 2010.

69. Marja Vuorinen, *Kuviteltu aatelmies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. SKS 2010.

70. Raimo Savolainen, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*. Painatuskeskus 1994

sia koulutusvalintoja ja suuntautumista liiketoimintaan 1800-luvun Suomessa.⁷¹

Aateliskulttuuri ja aatelin materiaallinen maailma

Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosien laaja kiinnostus 1700-luvun kulttuurihistoriaa kohtaan ilmeni kaikkein voimakkaimmin historiantutkimuksessa ja kirjallisuudentutkimuksessa. Samaan aikaan julkaistiin lukuisia lähdeaineistoja, päiväkirjoja, muistelmia ja kirjeenvaihtoa. Niissä aatelilla ja aatelisilla oli merkittävä rooli joko tutkimuskohteina tai aineistojen tuottajina, ja useimmiten julkaistut teokset keskittyivät hovin ja ylhäisön elämään Tukholmassa ja suurissa kartanoissa.⁷² Tutkimuksista yhä ajankohtaisia, erityisesti Suomen aatelia tarkastelleita teoksia ovat muun muassa Gunnar Suolahden 1910-luvulla julkaistut kirjoituskokoelmat rokokooajasta, *Elämää Suomessa 1700-luvulla* ja *Vuosisatain takaa*, joissa hän tarkasteli epookkia ja tyyppiä eurooppalaisessa kontekstissa. Suolahti pyrki löytämään tyyppillisen 1600- ja 1700-luvun aatelismiehen tai aatelin naisen esimerkiksi esseissään ”Vähän entisaikain keikareista” ja ”Keimailijat”.⁷³

Aateliskulttuurin ilmenemismuodot, avioliittoastrategiat, kasvatusta ja koulutus sekä säädynmukaisen elämäntavan manifestoiminen aineellisesti ovat olleet myös myöhemmin vilkkaan tutkimuksen kohteena, ja suomalaiset tutkijat ovat julkaisseet niistä monografioita sekä tieteellisiä artikkeleita aikakauskirjoissa ja antologioissa Suomessa ja muualla. Teoksen *Huoneentaulun maailma: kasvatusta ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* monissa artikkeleissa valotetaan pitkällä aikavälillä aatelin kasvatusta ja koulutusta, jotka loivat pohjan säädyn aineettomalle ja aineelliselle kulttuurille.⁷⁴ Jussi Nuorteva on tarkastellut väitöskirjassaan aatelisnuorukaisten opintoja ennen Turun akatemian perustamista.⁷⁵ Jessica Parland-von Essen on tutkinut aatelistyttöjen kasvatusta ja aateliskulttuuria 1700–1800-luvun vaihteessa.⁷⁶ Tuija Tuhkanen

on analysoinut aatelin maineenhallinnan suhdetta aineelliseen kulttuuriin ja erityisesti kirkollisiin suhteisiin 1400-luvulta 1700-luvulle.⁷⁷

Kulutushistorian ja elämäntavan näkökulmista 1700- ja 1800-luku ovat kiinnostaneet tutkijoita jo useita vuosikymmeniä. Eva-Christina Mäkeläinen tarkasteli väitöskirjassaan Turun, Viaporin ja Savon kartanoalueen seuraelämää ja säätyläisten elämäntapaa.⁷⁸ Riitta Pykkänen urauurtavat puhuhistorialliset tutkielmat naisten, miesten ja lasten pukeutumisesta 1500–1700-luvun Suomessa liittyvät aatelin ja säätyläistön materiaalliseen maailmaan ja tapakulttuuriin.⁷⁹ Johan-

71. Jaana Gluschkoff, *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. SKS 2008.

72. Katsaus tutkimustilanteeseen ks. esim. Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011, 379–382; Henrika Tandefelt, *Konsten att härskas. Gustaf III inför sina undersåter*. SLS & Atlantis 2008, 21–26; Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. SLS & Atlantis 2005, 24–28.

73. Gunnar Suolahti, *Elämää Suomessa 1700-luvulla I–II*. WSOY 1909, 1917; Gunnar Suolahti, *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1700-luvuilta*. WSOY 1913.

74. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatusta ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010.

75. Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1997.

76. Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Dötternas utbildning i det sena 1700-talets adelskultur*. Gidlunds 2005.

77. Tuija Tuhkanen, ”In memoriam sui et suorum posuit.” *Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle*. Åbo Akademis förlag 2005; Tuija Tuhkanen, *Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa*. SKS 2008.

78. Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. SHS 1972.

79. Esim. Riitta Pykkänen, *Barokin pukumuoti Suomessa 1620–1720*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 71. Suomen muinaismuistoyhdistys 1970; Riitta Pykkänen, *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 84. Suomen muinaismuistoyhdistys 1982.

Magnus von Wrightin piirros Tyrvännön Lepaan kartanosta vuodelta 1845. Taustalla on Tyrvännön eli Kulsialan kirkon keskiaikainen sakasti. Hämeen vanhimpiin kartanoihin kuuluva Lepaan räällisäteri mainitaan lähteissä Tavastien omistamana asuinkartanona jo 1460-luvulla. Sittenkin kartano kuului muun muassa Beurraeus- ja Boije-suvuille. Näiden jälkeen kartanoa kutsuttiin Stjernerundiksi Stjerncrantz-sukuun kuuluneiden omistajien mukaan. Päärakennus on perimätiedon mukaan 1600-luvulta, ja empiretyylinen ulkoasun se sai 1800-luvun alkupuolella. Kartanon puutarha istutettiin 1760-luvulla ja englantilaistyylinen puisto 1840-luvulla. Kuva: Kansalliskirjasto.

na Ilmakunnas on tutkinut Ruotsin ylhäisaatelin elämäntapaa ja kuluttamista sekä yksityistaloutta ja velkaantumista.⁸⁰ Birgitta Stjernvall-Järvi on tarkastellut kartanoarkkitehtuurin ja aatelisten elämäntavan merkityksiä hämäläisissä kartanoissa 1700-luvulta 1900-luvulle.⁸¹ Riitta Koskinen tutkimus puolestaan paljastaa, miten 1700-luvun nouseva keskiluokka pyrki manifestoimaan statustaan säädynmukaisen rakennuttamisen ja elämäntavan avulla vanhan aatelin tyytyessä vähemmän näyttävään rakennuttamiseen.⁸²

Muuttuva maailma haastoi 1800-luvulla aatelin totunnaisia elämänvalintoja, mutta tarjosi myös uusia mahdollisuuksia vaikkapa ammatilliselle uralle. Maria Vainio-Kurtakko on analysoi-

nut taiteilija Albert Edelfeltiä aatelmiehen roolissa ja taiteilija Gunnar Berntsonia von Bornien aatelisten sukupiirin jäsenenä sekä tarkastellut

80. Esim. Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelistuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011.

81. Birgitta Stjernvall-Järvi, *Kartanoarkkitehtuuri osana Tandefelt-suvun elämäntapaa*. Jyväskylän yliopisto 2007; Birgitta Stjernvall-Järvi, *Kartanoelämää Itä-Hämeessä*. Sysmän kirjakylä 2009.

82. Riitta Koskinen, *Kartanot ja virkatalot Turun kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa*. Turun yliopisto julkaisuja C 336. Turun yliopisto 2012; Riitta Koskinen, *Suomalainen kartano. Kustavilaisen ajan säätyläiselämää*. SKS 2013.

aatelinaisia modernin läpimurron kynnyksellä.⁸³

Uusia avauksia tulevalle tutkimukselle

Viime vuosikymmenien vilkas tutkimus on täydentänyt tietoja Suomessa eläneestä ja vaikuttaneesta aatelista monin tavoin. Paradigmojen muutokset paljastavat aina myös, että paljon jää tutkimatta ja paljon uusia kysymyksiä versoo jokaisesta vastauksesta.

Toivottavasti tulevalla tutkimuksella on resursseja pyrkiä muodostamaan kattava kuva paitsi paikallistason – kuten Suomen – aatelista, myös Ruotsin valtakunnan aatelin historiasta. Olisi tärkeää tarkastella vaikkapa aatelin määrää, demografiaa, virkauraa ja lainsäädännöllistä asemaa kokonaisuutena kunkin aikakauden omista lähtökohdista.

Keskiajan ja uuden ajan alun aatelitutkimus hyötyisi monitieteisestä yhteistyöstä, jossa historiantutkimuksen perinteisiin lähteisiin yhdistettäisiin entistä kiinteämmin arkeologian, kartta-analyysin ja sukututkimuksen tuloksia. Tällä tavoin voitaisiin nykyistä paremmin tavoittaa esimerkiksi kartanoelämää, aatelin taloudellisia reunaehtoja sekä maanomistus- ja perhestrategioita kokonaisuutena. Tutkimusta on tehty eri aloilla, mutta varsinainen synteesi puuttuu. Aatelin toimintaa tutkittaessa ei ole aina ymmärretty perhesuhteiden bilateraalisuutta eli sukupiiriin laajuutta ja naisten merkitystä sen jäseninä. Tämän näkökulman huomioon ottaminen voisi avartaa myös keskiajan ja uuden ajan aatelin poliittisten ja taloudellisten verkostojen analyysiä.

Aateli Suomessa ja aateli Euroopassa tarjoavat 1700-luvun tutkijoille vielä monia uusia ja kiinnostavia tutkimusaiheita. Esimerkiksi aatelisten taloudellisessa toiminnassa on paljon selvitettävää, eikä vähiten siinä, tarjosivatko esimerkiksi aatelisprivilegiot ja etuoikeutettu yhteiskunnallinen asema aatelisille mahdollisuuksia, joita muilla ei ollut. Markku Kuisma on sivunnut tätä aspektia saha- ja metsäteollisuutta

käsittelevissä tutkimuksissaan.⁸⁴ Myös sukupuolihistoria tarjoaa kiinnostavia mahdollisuuksia vaikkapa sen pohtimiseen, kummalla oli aatelikulttuurissa suurempi merkitys, säädyllyä vai sukupuolella ja milloin säädyn merkitys ihmisten elämänvalinnoille väistyi sukupuolen merkityksen korostuessa. Niin ikään kiinnostava tulevan tutkimuksen aihe olisi millaisia strategioita Suomessa 1700-luvulla toimineella aatelilla oli suhteessa yhä laajenevaan aatelittomien säätyläisten joukkoon ja sen kasvavaan taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen valtaan.

1800–1900-luvun Suomen aatelista tiedetään vähän. Itsenäisyyden ajalta ei ole käytännössä lainkaan julkaisuja. Keisariajan osalta niinkin keskeinen teema kuin privilegioiden purkamisen on vailla perusteellista tutkimusta: missä määrin jäljellä olevia privilegioita todellisuudessa sovellettiin, missä suhteessa ne olivat muuhun lainsäädäntöön ja miten niiden purkaminen vaikutti aatelisten asemaan. Esimerkiksi säte-riyksinoikeuden kumoamisen ja sääntöperintötilajärjestelmän poistamisen kohdalla on viitattu siihen, että muutokset olivat itse asiassa aatelisten kannalta ainakin osin hyödyllisiä.⁸⁵

83. Maria Vainio-Kurtakko, *Idyll eller verklighet? Albert Edelfelt och Gunnar Berndtson i det moderna genombrottets ambivalens*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 117. SMY 2010; Maria Vainio-Kurtakko, *På tröskeln till Utopia. Två finländska adelsdamer läser det moderna genombrottets emancipationslitteratur. Historisk tidskrift för Finland* 96:4 (2011), 361–391; Maria Vainio-Kurtakko, *En episod ur ett äktenskap. Friherrinnan Hulda von Borns självbiografiska text ”En nutids lögn” sedd i en privat, litterär och samhällelig kontext. Historiska och litteraturhistoriska studier* 87 (2012), SLS, 159–192.

84. Esim. Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. SKS 2006. Tähän aiheeseen liittyy myös Markku Kuisman Helsingin yliopistossa 2008–2012 johtama projekti ”Business Elite – Roots and Roles in Modern Society. The Finnish case in the European context 1750–2000”.

85. Tuomas Tuloiselan oikeushistorian tutkielmassa *Sääty-yhteiskunnan hajoaminen ja aateliston privilegioiden purkaminen Suomessa* (Helsingin yliopisto 1992) näitä teemoja on käsitelty, mutta perusteellinen tutkimus puuttuu edelleen.